

ДО ПАМ'ЯТНИХ ДАТ

УДК 930.1(477)''189/193'': 929Данилевич
<https://doi.org/10.15407/rksu.29.423>

Надія Андріївна Шип,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
фондів рукописної спадщини Інституту рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
ORCID 0000-0002-1309-1509
e-mail: nadia.shyp@gmail.com

НАУКОВА ОДЕРЖИМІСТЬ ІСТОРИКА ВАСИЛЯ ДАНИЛЕВИЧА (1872–1936) До 150-річчя від дня народження

Мета дослідження: в руслі української історіографічної традиції відновити в пам'яті нащадків ім'я історика, археолога, нумізмата, музеєзнавця Василя Данилевича, 150-річчя від дня народження якого минає у 2022 р. Він позиціонується з київською історичною школою Володимира Антоновича. У зв'язку з цим завдання полягає у відтворенні життєвого та науково-педагогічного шляху українського вченого, який жив і працював у складний період вітчизняної історії, що змушувало виробляти власний ідеологічний вектор у ставленні до тогочасних суспільних подій. **Методологія.** В основу дослідження покладено

загальнофілософські методологічні принципи та методи: об'єктивність у доборі, аналізі й інтерпретації залучених фактів, комплексний підхід до висвітлення проблеми, включаючи біографічні дані, врахування суспільно-політичної атмосфери та загального стану науки, у т. ч. методології історії, логічність викладу матеріалу. **Наукова новизна.** На основі історіографічних досліджень, опублікованих праць та рукописів В. Данилевича, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, показані його відданість науковим засадам київської історичної школи В. Антоновича, основні

наукові результати, методика викладання історії, історичної географії та археології, проведення археологічних досліджень, участь у науково-організаційних заходах Всеукраїнської академії наук. **Висновки.** Формування майбутнього вченого відбувалося в Імператорському університеті св. Володимира в Києві під керівництвом професора Володимира Антоновича, який спрямовував вихованців на дослідження крайової (регіональної) історії та археології України. Після завершення навчання жит-

тві перипетії, пошуки відповідної роботи гальмували підготовку та захист магістерської дисертації. Революційні події початку ХХ ст. в Росії сприяли формуванню соціал-демократичних поглядів В. Данилевича. Після встановлення радянської влади в Україні плідно працював у справі розбудови науки й освіти в УСРР.

Ключові слова: Антонович, Данилевич, історична школа, археологія, методологія, науково-педагогічна діяльність, Всеукраїнська академія наук.

Актуальність теми дослідження. Історія будь-якої країни, в т. ч. науки, культури, освіти, створюється людьми, які є рушійною силою цього процесу. Внесок кожної особи в розвиток певної галузі заслуговує на висвітлення з метою збереження інтелектуального і творчого потенціалу нації, вивчення якого має не лише пізнавальне, а й духовно-моральне значення, зокрема у формуванні історичної пам'яті. В українській історіографії склалася добра традиція відзначати ювілеї та важливі дати і знакові події в житті діячів науки, культури та суспільства в цілому. Історична наука завжди реагувала і реагує на суспільно-політичні процеси, а на межі ХІХ–ХХ ст. і сама переживала методологічну кризу, пов'язану із соціально-економічними змінами та загальною еволюцією наукового знання. В такому ракурсі заслуговує на вивчення «київська школа» істориків, що важливо не лише з методологічного боку, а й для висвітлення їхньої діяльності як поширювачів історичної пам'яті заради формування національної свідомості громадян. Перше покоління історичної школи в університеті св. Володимира (в історіографії вживаються назви: Імператорський університет Св. Володимира, Київський університет Св. Володимира, університет св. Володимира, який застосовується в даному наративі), ініціаторами й засновниками якої були професори М. О. Максимович, М. Д. Іванишев, складала М. Ф. Владимирський-

Буданов, Ф. І. Леонтович та В. Б. Антонович. Серед учнів останнього був *Василь Юхимович Данилевич* – людина не з простою науковою біографією, яка творила на межі XIX–XX ст., відчула подих революції 1905–1907 рр., пережила Першу світову війну, революцію 1917–1921 рр., період українізації та її згорання. Це накладало відбиток зокрема на вчених-суспільствознавців, їхнє індивідуальне сприйняття зовнішнього світу, внутрішні переживання, ідеологічні уподобання тощо. Дана персона не є винятком, що засвідчують історичні джерела, насамперед рукописні документи Василя Юхимовича, офіційні дані про його навчання, викладацьку, наукову й організаційну діяльність.

У сучасній соціогуманітаристиці все більше надається уваги біоісторіографічним студіям. Кожна особистість є продуктом своєї доби, помноженим на індивідуальні творчі здібності, персональну долю, пов'язану із суб'єктивними та об'єктивними обставинами. Отже, розгляд кожної окремої особистості передбачає комплексний підхід, тобто врахування всіх вищезазначених компонентів. Обрання В. Данилевича **об'єктом** даного дослідження зумовлене потребою повернути із забуття його ім'я як ученого і педагога, дати неупереджену оцінку наукової спадщини з урахуванням тодішніх та нинішніх реалій суспільно-політичного, наукового і культурно-національного життя в Україні. Воно є виправданим, адже у 2022 р. виповнюється 150 років від дня народження Василя Юхимовича, пам'ять про якого не нівелюється часом. Суспільству не байдуже минуле слов'янських народів, особливо на хвилі протистояння між російською історіографією та українським нарративом з питань історії давньої Русі. Саме ці проблеми, а також археологія, нумізматики, етнологія, музейна справа склали його науковий інтерес. **Предметом** даного дослідження є широкий тематичний діапазон студій ученого, методологічні засади наукової лабораторії та методи викладання історії й археології, науково-організаційна та педагогічна діяльність у Всеукраїнській академії наук 20–30-х років XX ст.

Аналіз досліджень і публікацій. Ім'я В. Данилевича посідає чільне місце у вітчизняній історіографії, але маловідоме сучасному читачеві. Біографічні відомості та окремі сюжети про його науково-педагогічну діяльність містяться в біобібліографічних і довідкових

виданнях¹. Науковий доробок Василя Юхимовича вивчають вітчизняні та зарубіжні вчені. Однак про нього не існує узагальнюючого дослідження, хоча певною мірою цю прогалину заповнює монографія А. Голяки. У ній, окрім педагогічної та організаційної діяльності, коротко схарактеризовано наукові праці В. Данилевича та його відданість професії. Автор на широкій джерельній базі відтворив колізії тогочасного суспільного життя, побіжно змалював політичну атмосферу, що доповнює характеристику цієї особистості [1]. Зосереджуючи увагу на історичних та частково археологічних здобутках В. Данилевича, зазначимо, що вони відображені фрагментарно, з недостатньою детермінацією об'єктивних та суб'єктивних факторів, які впливали на еволюцію його наукових поглядів у конкретний історичний період. Наразі варто зазначити, що ім'я В. Данилевича частіше згадується в дослідженнях, пов'язаних з історичною школою В. Антоновича. Так, інформативно насиченою, з широким використанням документів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), є монографія С. І. Михальченка про «київську школу» в російській історіографії [2]. (На нашу думку, в назві дещо нівелюється самостійність української історичної науки.) Автор простежує відмежування adeptів цієї школи від вузько краєзнавчого підходу до вивчення історії Південно-Західної Русі (України) удільно-вічової доби, базуючись на територіальному принципі та позитивістській методології. В. Данилевичу – об'єктові даного дослідження – С. Михальченко присвятив низку сюжетів, що характеризують його науковий доробок. Він завершує свій допис, зазначивши,

¹ Биографический словарь членов Императорского Московского Археологического общества // Императорское Московское Археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864–1914 гг.) / под ред. П. С. Уварова. Москва, 1915. Т. II. С. 102; Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905). I. История факультета / под. ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. Харьков, 1908. 390 с.; Историко-филологический факультет за первые 100 лет его существования (1805–1905). II. Биографический словарь профессоров и преподавателей / под. ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. Харьков, 1908. С. 346–348; Бібліографічний збірник. Харків, 1930. С. 44, 48, 52, 63, 119; Рубинштейн Н. Л. Русская историография. Москва, 1941. С. 509; Енциклопедія історії України. Т. 2 / Г–Д /. Київ : Наукова думка, 2004. С. 25.

що вчений співпрацював з Українською академією наук (УАН/ВУАН) та єдиною його опублікованою працею є монографія про Полоцьку землю і деякі статті, нотатки, рецензії, що склали 50 найменувань у 1919 р. (На сьогодні в результаті нових досліджень список його публікацій подвоєний. – *Н. III.*) Але ж багатогранна діяльність ученого в Академії залишилася поза увагою автора. Розширений аналіз київської історичної школи, одним із представників якої був В. Данилевич, здійснив О. Кіян [3]. Ним висвітлені дискусійні питання, зроблені обґрунтовані висновки на основі відповідної джерельної бази. Його дослідження формує науковий погляд на методологічні проблеми історичної науки у другій половині XIX ст.

Короткий огляд внеску В. Данилевича у вивчення історії Слобожанщини, розташованої на перехресті культур, зробив В. Маслійчук. Він цілком слушно зосередив увагу на нереалізованості деяких наукових проєктів, життєвих колізій та зовнішніх факторах, які їх спричинили [4]. На відповідній історіографічній та джерельній базі автор проаналізував міжетнічні та міжкультурні російсько-українські взаємини XVII–XVIII ст., історію українських козацьких старшин і модернізаційні реформи у слобідських полках. Він цілком виправдано вважає В. Данилевича «найкращим археографом і знавцем документів з історії Слобожанщини» [5]. Наприкінці згаданого видання В. Маслійчука вміщено Резюме (с. 362), де воно назване збірником, що по суті є описом структури книги з короткою характеристикою змісту розділів. На жаль, відсутні загальні висновки, про В. Данилевича не згадується, хоча у книзі посилянь на нього вдосталь. Разом з тим значна увага надана дослідженню біографії та історичних праць Іллі Квітки, що не викликає заперечень. Отож збірник представлено як «формулювання нових питань, заклик до широкого діалогу й переосмислення минулого, до виходу за одноманітні канони історії цього важливого для України регіону». Однак ця сентенція не конкретизована, хоча містить заклик до глибшого й усебічного дослідження даного питання, біля витоків якого стояв В. Данилевич поруч з Д. Багалієм та ін. Не обійдена увагою вчених участь Василя Юхимовича в роботі Археографічної комісії ВУАН та Науково-дослідної кафедри історії України, очолюваних М. Грушевським. Зокрема,

організаційні питання з цього приводу розглянуто в доволі інформативному виданні О. Юркової. Дослідниця подала масивну історіографію проблеми, в т. ч. про В. Данилевича, й відтворила його внесок у становлення історичної науки в Україні [6]. Із зарубіжних видань варто згадати «Огляд української історіографії» Д. Дорошенка (Прага, 1923; перевиданий у 1996 р. в Києві), де В. Данилевичу відведене скромне місце. В сюжеті про «школу» В. Антоновича автор перерахував її членів (Д. Багалій, П. Голубовський, М. та Ол. Грушевські, П. Іванов, М. Довнар-Запольський, І. Линниченко, В. Ляскоронський, Н. Молчановський), віднісши В. Данилевича до категорії «цілий ряд інших дослідників»; згаданий також його «Очерк истории Полоцкой земли». Д. Дорошенко вважав, що до утворення в Києві Українського наукового товариства (УНТ, 1907) він і Г. Павлуцький «стояли осторонь від національної української роботи» [7, с. 135, 155, 201]. На нашу думку, тут недостатньо враховано науковий доробок ученого в дослідженні Слобожанщини, його праці з археології та нумізматики, участь в археологічних з'їздах, де також відбивалась українська тематика.

Крім основної опублікованої літератури, дослідники мають у своєму розпорядженні аналіз рукописів особового архівного фонду В. Данилевича (ІР НБУВ, ф. ХХІХ), здійснений М. А. Девільє. Ним розглянуто різного роду документи, що розкривають життєвий і науковий шлях Василя Юхимовича як історика, археолога, нумізмата і музеєзнавця [8]. На жаль, викладений матеріал недостатньо структурований. Хоча можна зрозуміти складність документального масиву і саму діяльність В. Данилевича, в якій перепліталися наука, викладання, членство в різноманітних наукових установах, організаційна робота, археологічні розкопки тощо. Нами розширено використання документів згаданого архівного фонду, що дозволило комплексно показати його як особистість на тлі суспільно-політичних процесів тієї доби. Ознайомлення з наявною літературою й документальними джерелами засвідчує перманентний науковий інтерес до українського вченого. Разом з тим виникає потреба докладнішого вивчення окремих аспектів його діяльності, співставлення різноманітних оціночних суджень щодо нього, його особистих ідейних та методологічних уподобань з урахуванням стану розвитку тогочас-

ної історичної думки. Зокрема, даний аспект не знайшов розгорнутого відображення в історіографії. Окремі біографічні дані нами використано з метою обумовлення здобутків та невдач, які впливали на це поряд з об'єктивними зовнішніми чинниками.

Мета дослідження: відтворити багатогранний науковий інтерес і професійну спроможність В. Данилевича – одного з відомих представників історичної школи В. Антоновича, його персональний внесок у розвиток регіональної історії та археології України; показати інтелектуальну еволюцію вченого, що відбувалася разом із зміною ідеологічних та методологічних парадигм.

Виклад основного матеріалу. Уродженець Курська **Василь Юхимович Данилевич** (1872–1936) початкову освіту здобув в Уманській прогімназії, з 1884 р. навчався в 4-й Київській гімназії, по закінченні якої зі срібною медаллю (1891) вступив на історичне відділення історико-філологічного факультету університету св. Володимира (в науковій літературі вживається написання «історично-філологічний» та «історико-філологічний»). Перебування в ньому відіграло першочергову роль у становленні В. Данилевича як науковця. На той час в університеті сформувалась «історична школа» під керівництвом професора Володимира Антоновича, який спонукав студентів до самостійної роботи та вивчення археологічних джерел як передісторії історичної науки [1, с. 26–27]. Репрезентанти школи основним завданням вбачали дослідження національної історії окремих територій з їхньою племінною своєрідністю. Важливим джерелом для вивчення минулого вважалась археологія. Отож основною ознакою цієї школи є проведення власних польових і лабораторних досліджень, використання археологічного матеріалу для побудови наукових конструкцій. Адепти згаданого наукового феномену – О. О. Андрієвський, І. М. Каманін, Є. О. Ківлицький (також Кивлицький), І. М. Щербина та інші – зробили вагомий внесок у вивчення регіональної історії України. Приналежність В. Данилевича до цього інтелектуального товариства простежується вже з другого курсу навчання, коли він започаткував власні наукові пошуки. В 1894 р. його твір «Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия», виконаний під керівництвом В. Антоновича, відзначений золотою медаллю

(опублікований 1896 р. в «Университетских известиях»; у 1896 р. виданий окремою книгою [1, с. 30]. По закінченні навчання (1895 р.) у 1896 р. юнак отримав диплом I ступеня [8, с. 153]. Того ж року В. Данилевич опублікував у ж. «Киевская старина» (1896. Т. LIV) рецензію на книгу І. Філевича «История древней Руси. Т. I. Территория и население», висловивши принципову позицію щодо змісту та застосованих методів пізнання. Рецензент-початківець поставив питання стосовно визначення географічних меж дослідження, які не співпадають із політичними. Він слушно закидав авторові за недостатнє використання наявної літератури. Крім того, В. Данилевич м'яко критикував його за необґрунтовані звинувачення російських учених у бездарності, відсутності справжньої методології та брак істини в дослідженнях. Ніби з появою І. Філевича все це набуло свого значення, – підкреслив рецензент. На його думку, книга мала би «представляти історичне дослідження, а не критико-бібліографічний огляд думок учених з різних питань, яких торкається автор на шляху і не на шляху» [9, с. 71]. В. Данилевич зазначав, що автор вніс чимало суб'єктивного елемента в оцінку історичних подій і фактів, іноді виявив національну нетерпимість (мова про Угорську Русь). Загалом виклад матеріалу В. Данилевич назвав фейлетонним, в якому не розв'язано жодного завдання, які ставив перед собою автор, відволікаючись на другорядні питання. Рецензент вказував на помилковість методів дослідження, зокрема в поясненні географічних назв, суб'єктивне тлумачення літописів. Як дослідник Полоцької землі, він робив конкретні зауваження з приводу стосунків руських і литовських князів того періоду, а також піддавав сумніву доцільність надавати перевагу арабським джерелам над візантійськими тощо [9, с. 72]. Рецензент зазначав, що автор довільно тлумачить джерела та й не всі доступні використовує, розвиваючи теорію або ідею «карпато-дунайської Словень-Руси». Його гіпотези та висновки «хиткі», він впадає в ту саму помилку, як і прибічники норманізму й інших теорій про прикликання та іноземне походження Варягів-Руси, пропонуючи свою версію, пов'язану з Угорщиною (Данилевич посилається на с. 368–369 книги Філевича). При тому він це відносить лише до Південної Русі (посилання на с. 368–377 книги Філевича), вважаючи Північну Русь «Новою Руссю» і до неї застосовує «по-

морську теорію» [9, с. 78–79]. У цьому ж номері «Киевской старины» на згадану книгу опублікована критична рецензія за підписом «Н. М.» (ініціали не вдалося розшифрувати. – *Н. Ш.*), зокрема з приводу методів дослідження. У ній міститься порада авторові детальніше познайомитися з регресивним, точніше декадентським, методом, що сприяло би проясненню його нездорової мрійності. При дослідженні питань подібного роду, – зауважував «Н. М.», потрібно ознайомитися з мовою, побутом, науковою літературою русів, мадяр і румунів. Якщо не володієш мовою, не знаєш етнографії, антропології, археології, не треба братися за дослідження таких питань. Потрібно пам'ятати, що «не завжди із зіткнень чужих думок випливає істина, і що мішок із горохом аж ніяк не складає органічного цілого <...> Базікання про метод аж ніяк не допомагає роботі історика, і що для застосування всілякої розумної методи потрібна насамперед посиленна і самостійна праця, адже істина дарма не дається історика» [10, с. 93]. Критично висловлювався про згадану книгу й відомий історик Д. Гловайський. Не вдаючись до висвітлення конкретного змісту рецензій, зазначимо, що й Д. Дорошенко назвав працю І. Філевича «дуже претенціозною, але мало науковою» [7, с. 155].

І. Філевич дав відповіді своїм опонентам, що є цікавим для розуміння характеру тогочасних наукових дискусій. Зокрема, з приводу критики В. Данилевичем тези про значення Прикарпаття в питанні про Русь, учений нагадав, що потрібно розрізняти історію народу й історію держави. Вочевидь, для Василя Юхимовича не зрозуміле «значення історичної етнографії у роз'ясненні питань про початки історичного життя племені». Він «допускає розгляд начал історичного життя племені лише в межах політичних одиниць». Рецензент про це мабуть не знав, але міг би прочитати в моїй книзі, – зазначив І. Філевич, адже «критик повинен стояти вище того, кого критикує» [11, с. 20]. Він також підкреслив молодість В. Данилевича, дослідження якого з історії Полоцької землі надруковане в «Университетских Известиях» того ж 1896 р., як і згадана рецензована праця у Варшаві. І Філевич справедливо назвав його дебютантом і разом з тим відзначив компетентність, однак недостатнє засвоєння університетського курсу про літописи. Зрештою він розбив усі зауваження рецензента, обурившись тим, що той пише наукові відгуки. В усіх

рецензіях, зазначав І. Філевич, простежується подібність: «у ставленні до постановки питання про Русь на етнографічний ґрунт і у ставленні до етнографічного матеріалу взагалі». Стосовно всіх рецензій він пошкодував, що в наукових колах досі ще мізерні уявлення про нашу давнину, про відношення до інших членів слов'янського роду. На завершення вчений повідомив про недавній позитивний відгук на свою працю академіка І. Ягича² [11, с. 25, 27].

Не так просто в подальшому складалася наукова і викладацька кар'єра учня В. Антоновича. Згідно з університетським статутом 1884 р. випускник мав відпрацювати три роки в середніх навчальних закладах, якщо навчався як учительський стипендіат³, якому платили впродовж двох студентських років по 600 рублів [8, с. 153]. Завершивши університетський курс, В. Данилевич намагався отримати посаду викладача з можливістю займатися наукою і готуватися до здобуття магістерського ступеня. Спочатку завдяки сприянню В. С. Іконникова він викладав історію в Бакинському реальному училищі, за що дякував йому у своєму листі від 07.01.1896 р. зі ст. Усть-Медведицької [12, арк. 1–1зв.]. Наступного року дипломований викладач працював в Юр'ївському (Юр'їв – сучасний Тарту) реальному училищі та був обраний членом Історичного товариства імені Нестора-Літописця при Імператорському університеті св. Володимира. Невдовзі В. Данилевич перейшов викладати історію та географію в Ревельській жіночій Олександрівській гімназії (Ревель – тепер Таллінн) [8, с. 154]. Відпрацювавши визначений законодавством 3-річний термін учителем, він нарешті почав здійснювати свою мрію про наукову кар'єру та 1901 р. переїхав до Харкова. Його вибір був цілком обґрунтованим і виваженим – це Харківський університет, що від почат-

² Ватрослав (Ігнатій) Ягич (1838–1923) – хорватський лінгвіст, палеограф і археограф, літературознавець, історик, філолог-славіст, науковий керівник Івана Франка у Віденському університеті. 1880–1886 – професор Петербурзького університету тощо. З 1903 р. дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Ватрослав_Ягич

³ Види стипендій: а) стипендії державні, від різних відомств, товариств, приватних осіб, які поєднані з обов'язковою службою по закінченні курсу // Россия. Законы и постановления. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3-е [с 1 марта 1881 г.]. Санкт-Петербург, 1885–1916. 1267 с. С. 471. П. 127.

ку заснування (1805) став осередком інтелектуальної еліти, яка започаткувала процес українського національного руху. Тут він успішно склав магістерський іспит з російської історії, про що повідомляв 14.12.1902 р. В. Іконникову, підкресливши, що це сталося завдяки гарній підготовці, отриманій в університеті св. Володимира, та висловив подяку всім викладачам. Він просив професора допомогти отримати працю О. С. Грушевського з історії Турово-Пінських князівств у XIV–XV ст., яка потрібна йому не лише для лекційного курсу, а й для дисертації. Прихильно Василь Юхимович відгукнувся про ділову атмосферу в Харківському університеті, батьківську увагу й підтримку з боку Д. І. Багалія та інших викладачів, добрі стосунки з В. І. Саввою [13, арк. 11–12]. За тодішніми правилами, для викладання в університеті потрібно було прочитати дві пробні лекції. З цим завданням він упорався й отримав звання приват-доцента по кафедрі російської історії (*приват-доцент – учене звання позаштатного викладача вищої школи в дореволюційній Росії та особа, що мала це звання*). Крім університету, він викладав історію та географію в Харківській жіночій гімназії Д. Д. Оболенської, Маріїнській першій жіночій гімназії та Вознесенській жіночій гімназії і став членом Історико-філологічного товариства університету [14, с. 347].

На початку ХХ ст. в Росії утворилася революційна ситуація, яка переросла в революцію 1905–1907 рр. У Харкові теж вирували події, зокрема страйки робітників, у навчальних закладах вимушено припиняли заняття, що викликало неоднозначне ставлення учнів і студентів до подібних заходів. Як засвідчують документи особового архіву В. Данилевича, члени педагогічної ради Вознесенської жіночої гімназії, де він тоді працював, зазначали, що причини припинення занять знаходяться поза навчальним закладом. У Записці про збудження серед гімназисток коротко схарактеризована суть подій, які відбувалися 09.01.1905 р. в Петербурзі (в історії вони дістали назву «кривава неділя». – *Н. Ш.*). Їх наслідком стало збудження суспільства, в т.ч. молоді та навіть школярів у багатьох містах Російської імперії. Народ вимагав політичних реформ. У відповідь на масові протести з боку правоохоронців застосовувалися жорсткі методи. Протестні настрої вирували і в учнівському середовищі Харкова. Учні реальної гімназії звернулися до учениць

Вознесенської жіночої гімназії з проханням виявити солідарність із ними. Чи є сенс проводити заняття, адже відомо навіть про погром жіночої гімназії в Нижньому Новгороді. Це створює напругу і неможливість здійснювати навчання у старших класах. І далі в Записці цікавий сюжет: «Варто відзначити, що і раніше виникали між ученицями непорозуміння на національному та релігійному ґрунті, але зараз достатньо найменшого приводу, щоб викликати зіткнення доволі гострого характеру, хоча в теперішній час стосунки між ученицями різних національностей загалом добрі» [15, арк. 1зв.]. Педагогічний колектив уважно і тактовно поводить, проте вважає, що систематичних занять проводити неможливо. У другому варіанті цієї Записки питання конкретизується, і згадується Василь Юхимович. Так, 25 жовтня схвильовані старші учениці прийшли до керівниці закладу з проханням дозволити провести в актовій залі нараду для обговорення хвилюючих питань. Оскільки вона своєю владою не могла дати такого дозволу, було обрано три учениці, які в супроводі класної наставниці Лясковської та викладача Данилевича звернулися до голови педради й отримали дозвіл на проведення зборів. На зборах, де обговорювалися питання «суто академічного характеру», крім учениць V–VIII класів, були присутніми викладачі Данилевич і Марчевська. А наступного дня вони знову попросили дозволу на зібрання, аби вирішити питання щодо відвідання занять, оскільки в той день мали припинити навчання в інших середніх освітніх закладах м. Харкова. Зрештою дійшли думки, що події, які відбуваються по всій Росії, та воєнний стан «створюють такі умови, за яких подальше продовження занять» неможливе, навіть якщо б учениці відвідували уроки. Крім того, дане рішення обґрунтоване Данилевичем та іншими членами педагогічного колективу, адже це заспокоїть учениць [15, арк. 4, 8]. Саме ставлення Василя Юхимовича до революційних подій 1905 р. і, зокрема, напруженої ситуації в гімназії засвідчує його демократизм і моральне обличчя. Оскільки викладач намагався захистити учениць від можливих репресій та висловлювався про значення російської революції у справі вирішення соціальних проблем, жандарми вважали його «неблагонадійним» [8, с. 156–157].

Перебування в Харкові було важливим етапом науково-педагогічної біографії В. Данилевича. Тут розгорнулася його співпраця з істориком

Д. Багалієм (також вихованцем університету св. Володимира 1876–1880 рр.), який спрямував Василя Юхимовича на дослідження історії Слобожанщини XVII–XVIII ст. Відтоді він розпочав вивчати літературу і першоджерела з цієї теми. В березні 1905 р. в листі до В. Іконникова він дякував за передану В. Саввою його книгу «Київ в 1654–1855 гг.», вважаючи її цінним надбанням для своєї колекції. На жаль, ще «не можу надати Вам дисертації, – повідомляв він, – оскільки знаходжуся поки що у стадії збирання матеріалів для неї» та сповістив про зниження своєї працездатності через біду, яка сталась у нього⁴. Він також поскаржився на обмаль потрібних йому книжок в університетській бібліотеці. Дослідник обгрунтував обрання теми і хронологічного періоду для магістерської дисертації можливістю «вести самостійний пошук, не плутаючись у багаточисельних суперечностях та більшою мірою хитких теоріях» [16, арк. 7зв.–8]. Молодий науковець скористався підтримкою Д. Багалія, який посприяв в організації поїздки до Москви (1905, 1907 рр.) для вивчення архівних документів з історії Слобідських полків [8, с. 157].

У звіті про наукове відрядження до Москви влітку 1905 р. В. Данилевич зазначив його метою вивчення документів з історії управління та побуту Слобідської України в XVII–XVIII ст. Учений опрацював фонди Московського архіву Міністерства Юстиції, Головного Архіву Міністерства Іноземних Справ у Москві та Московського Відділення Загального Архіву Головного Штабу. Більше уваги він надавав документам з історії управління Слобідської України, а менше – побуту, оскільки останній знайшов висвітлення в дослідженні І. І. Срезневського, Д. І. Багалія та Д. П. Міллера з історії Харкова, яке наразі повинно вийти з друку. В. Данилевич зробив короткий історіографічний огляд цієї проблеми, зазначивши, крім вищеназваних авторів, М. Костомарова та ін. Дослідник підкреслив унікальність і «надзвичайну наукову цінність» документів Московського архіву Міністерства Юстиції. Він навів їхню коротку джерелознавчу характеристику: деякі написані звичайною приказною мовою XVII ст., «але траплялися також документи

⁴ Як зазначав його брат Георгій, через хворобу, матеріальні труднощі, родинні проблеми Василю Юхимовичу не вдалося здійснити задумане // Маслійчук В. В. Ю. Данилевич та історія Слобідської України // Київська старовина, 2004. № 1. С. 163–168.

“білоруського письма”, малоросійською мовою, а один документ був написаний польською, скорописом XVII століття». Торкаючись питання заселення Слобідської України, дослідник звернув увагу на серію документів про Балаклійський і Полтавський полки, оскільки перший з них маловідомий у науці, а другий зовсім не відомий ученим [17, с. 3–4]. Про час утворення Балаклійського полку він опублікував статтю в Московському збірнику, присвяченому В. О. Ключевському. Причини, які ускладнювали дослідження даного питання, полягали в методиці призначення полковників урядом та існуванні практики «наказних» полковників. Це позбавляло можливості порахувати їхню кількість у різний період. Мала місце практика, коли полком керували два полковники, полковників також міг призначати Білгородський воєвода та ін. На думку дослідника, Балаклійський полк був заснований у 1668–69 рр. У висновку вчений зазначив: Слобідські черкаські полки (Острогозький, Охтирський, Сумський, Харківський та Ізюмський) утворилися не одночасно (у другій половині XVII ст.). Організаційні процедури та причини їх створення були різними. Тоді ж, окрім названих п’яти, виникали й інші, які з часом увійшли до їхнього складу [18, с. 633, 635–639].

У московських архівах Василь Юхимович відкрив оригінальні документи щодо будівництва й заселення Ізюму, дані про формування територій Слобідських полків, склад населення тощо. Його цікавила організація управління краєм до виникнення полків, «наскільки два елементи населення – руські люди і черкаси⁵ підкорені були центральним і місцевим органам Московської держави. Яким було влаштування управління обома частинами населення? Що в адміністративному устрої черкас являло особливості порівняно з управлінням руськими людьми», про «ставлення черкас до призначення полковників Московським урядом» та ін. [17, с. 5, 6]. Учений звернув увагу на ставлення населення до різних органів влади та взаємостосунки окремих верств суспільства, зокрема черкас і руських людей, їхнє відношення до полковників,

⁵ Черкаси – екзонім/екзоетнонім – це топонім або етнонім, що не вживався місцевим населенням, а також на офіційному рівні; один з екзонімів українців, уживаний в XV–XVIII ст. у Московії (Російській державі). Взагалі черкасами називали українських козаків у документах другої половини XVI – першої половини XVII ст.

воевод, старшин, зловживання, а також відношення Слобідської України до Гетьманщини, Січі, Польщі та Криму [17, с. 7]. Варто відзначити, що на той час документів з історії Слобожанщини було видано небагато, тому науковий доробок В. Данилевича в цій сфері є вагомим. Його вищезазначений звіт про відрядження по суті є науковою статтею, написаною на основі архівного матеріалу. Не зайве враховувати й те, що добувати документи в архівах було нелегкою справою. Наведемо приклад з його листа (мовою оригіналу) переписувачу С. Д. Жеребцову від 28.12.1906р. з Харкова. Зазначена особа копіювала (переписувала) документи Московського відділення Головного штабу (192 аркуші). «Милостивый Государь Сергей Дмитриевич! Присланные Вами копии с документов получил. Препровождаю Вам при сем второй и последний список документов, которые мне нужны в данное время. Очень рад, что Вы отметили мою ошибку в описи 25, связка 312, дело № 1746. Я включил пропущенные мною раньше листы в посылаемый при сем список. Перепишите их, пожалуйста, особо, чтобы их можно было подложить к переписанному раньше»⁶ [19, арк. 1].

Під час другого відрядження до Москви влітку 1907 р. В. Данилевич продовжував накопичувати матеріал для дисертації, не обмежуючись полковим управлінням, а й вивчав воєводське, зосереджуючи увагу на документах приказу Великої Росії та Розряду⁷. До того ж Д. Багалій написав йому листа з проханням зробити фотознімки з креслень, що стосуються Слобідської України та Білгородської смуги (вали, церкви, монастирі), які згодом можна видати з коментарями та відповідною доповіддю на археологічному з'їзді. Крім того, він повідомив, що професор Довнар-Запольський чекає від нього статтю з історії колонізації Слобідської України, Поволжя та Сибіру для його хрестоматії. Проте, як зазначив Д. Багалій, він не в змозі зараз написати її та просив Василя Юхимовича виконати таку роботу, попередивши про це Довнар-Запольського [20, арк. 1–2].

⁶ У ті часи дослідники часто користувалися послугами переписувачів та переписувачок, що коштувало дорого і не завжди задовольняло якість.

⁷ Розрядний приказ, або Розряд – центральна державна установа в Російській державі XVI–XVII ст., яка опікувалася служивими людьми, військовим управлінням та управлінням південних і східних («окраїнних» / прикордонних) міст і повітів.

Поряд з науково-дослідною та викладацькою діяльністю В. Данилевич проводив археологічні розкопки на територіях Харківської та інших губерній Росії, досліджуючи городища, стоянки, майстерні тощо. Так, 17 червня 1902 р. він супроводжував голову Імператорського Московського археологічного товариства графиню П. С. Уварову, яка здійснювала огляд Донецького (не плутати з м. Донецьк, що на р. Кальміус. – *Н.Ш.*) і Хорошевського городищ у процесі підготовки XII Археологічного з'їзду, і робив записи. Згодом Василь Юхимович розповідав про перше з них учасникам XII Археологічного з'їзду в Харкові під час їхньої екскурсії 18 серпня 1902 р. Про цю археологічну стоянку вчений написав окремий нарис (1904 р.), опублікувавши його в Києві в 1905 р. [21, с. 2–3]. Автор обстоював слов'янське походження Донецького городища, визнаючи, що в ньому також мешкали кочівники, зокрема половці. В літописі під 1185 р. воно згадується як Донець, який ще називався Шурукань [22, с. 15].

Важливого значення археолог В. Данилевич надавав нумізматичному матеріалу, вважаючи його повноцінним історичним джерелом. У статті «Значение нумизматики в изучении русской истории» (Харків, 1903) ним висвітлена її роль в історичних дослідженнях, палеографії, вивченні медальєрного мистецтва тощо. Результати археологічних розкопок вчений узагальнив та опублікував «Карту монетных кладок и находок отдельных монет Харьковской губернии» [23, с. 108, 128–129]. У даному контексті на увагу заслуговує методологічна компонента, зазначена дослідником. Мова йшла про методику визначення фальшивих (підробних) монет, що мало не лише наукове, а й практичне значення через наявність у грошовому обігу монет, які не відповідали державним зразкам. Підкреслюючи вади в тогочасних нумізматичних каталогах, зокрема відсутність фальшивок, вчений порушував питання нумізматичного джерелознавства, що засвідчує його глибокий інтерес до тогочасної проблематики в цій галузі.

Василь Юхимович завжди був обізнаним з важливими подіями наукового життя. Як відомо, рецензування є однією з форм наукової комунікації та поширення знань. Так, не пройшла поза його увагою книга М. Тихого (учня Д. І. Багалія) про В. Н. Каразіна, на яку він опублікував

відгук. Він звертає на себе увагу методикою викладу. Василь Юхимович вважав, що вивчати біографію будь-якої особистості неможливо ізольовано від тих обставин, в яких відбувалася його життєдіяльність. «Лише за дотримання цієї умови історико-біографічна праця набуває наукового значення»⁸ [24, с. 1]. В. Данилевич виклав своє бачення і методичні підходи до висвітлення біографій, покритикувавши М. Тихого за його книгу про В. Н. Каразіна. Він не погоджувався з тезою автора, ніби особистість повністю залежить від історичного процесу, тобто середовище цілком визначає характер і результати діяльності суб'єкта. Вчений вважав за необхідне враховувати й індивідуальні риси, які відбиваються на його діяльності. Рецензент також відкидав апологетичні прийоми, натомість наголошував на важливості з'ясувати причини і приводи будь-яких подій, критично ставитися до матеріалу та розподіляти його за параграфами, не захоплюватися цитуванням, уникати категоричності суджень тощо. До упущень М. Тихого віднесена й відсутність висновків [24, с. 10–11, 15–17]. Разом з тим учений підкреслив, що висловлені критичні зауваження не применшують наукового значення книги, яка є «першим повним дослідженням про Каразіна, діяльність якого відрізнялася такою рідкою різноманітністю». *(Цікаво, що це видання висувалося на премію Харківського університету в пам'ять 25-річчя царювання імператора Олександра II. В. Данилевич підтримав ідею та зазначив: враховуючи висловлені критичні зауваження, пропоную присудити премію в половинному розмірі – 500 рублів)* [24, с. 19, 20]. Наведена коротка характеристика перебування В. Данилевича в Харкові (1901–1907) засвідчує його велику працездатність, широкий діапазон наукових інтересів. Він устиг набути практичного досвіду в різноманітних сферах наукової, викладацької, організаторської діяльності, але не впорався з дисертацією, на що були об'єктивні причини: сімейні обставини, стан здоров'я, брак часу для наукового опрацювання зібраного матеріалу.

Добре зарекомендувавши себе в науково-освітніх колах інтелігенції, В. Данилевич міг розраховувати на підвищення свого службового

⁸ Нами також береться до уваги цей постулат, оскільки науково-педагогічна й організаційна діяльність В. Данилевича припадає на доволі складний період суспільно-політичних трансформацій у нашій історії.

статусу. Нагода сталася 1907 р., коли він на пропозицію М. Довнар-Запольського переїздить із Харкова до Києва для роботи в університеті св. Володимира. З такої нагоди Д. Багалій у листі до В. Данилевича висловив щире задоволення, оскільки це означало його визнання як фахівця. Крім того, воно засвідчувало високу оцінку В. Антоновича та встановленої ним традиції викладання, отже, «йому буде приємно бачити Вас на своїй кафедрі в Києві», – вважав Д. Багалій [25, арк. 3]. Ситуація виявилася досить складною. Через відсутність магістерського ступеня він не міг претендувати на професорську посаду і був обраний на посаду приват-доцента, яку обіймав до 1915 р. і, як зазначає М. А. Девільє, деякий час очолював кафедру давньоруської історії [8, с. 169], читав обов'язковий курс з давньої російської історії, джерелознавство й історіографію [2, с. 191]. В архівному фонді вченого зберігається чимала кількість конспектів лекцій, датованих початком ХХ ст., інколи із зазначенням років та навчальної установи (університет св. Володимира, Вищі Жіночі Курси)⁹. Серед інших увагу привертає лекція на тему: «История русской колонизации», яку Василь Юхимович класифікує за типами (Х–ХІV ст.): вільна, промислова, торговельна, княжиче-військова, церковно-монастирська та швидкого заселення великих міст. Для прикладу він навів Київ, який розширився в ХІ ст. (нове Ярославове або Велике місто). У ХІІ ст. зведені ворота: «Золоті на Південному Заході (церква Благовіщення вгорі), на Південному Сході – Лядські, на Північному Заході – Жидівські. Крім того, були ворота всередині міста, що з'єднували Старе місто з Великим». Ним також докладно описані його околиці [26, арк. 4–5]. Для створення загального уявлення про лекцію варто показати деякі вузлові моменти. Василь Юхимович торкається ко-

⁹ Київські вищі жіночі курси (КВЖК, або ВЖК у Києві) – вищий жіночий навчальний заклад у Києві (1878–1889), (1906–1917). У 1905 р. в Києві А. В. Жекуліною засновані Вищі вечірні жіночі курси та загальноосвітні вечірні жіночі курси професора М. В. Довнар-Запольського, заняття в яких розпочалися в 1906 р. Частина слухачок названих закладів перейшла на Київські ВЖК, де викладання здійснювалося за обсягом і змістом на зразок з університетом св. Володимира. Педагогічний персонал ВЖК склали переважно викладачі університету св. Володимира – І. Лучицький, М. Бубнов, В. Данилевич та ін. // Кобченко К. А. «Жіночий університет Святої Ольги»: історія Київських вищих жіночих курсів. Київ : «МП Леся», 2007. 271 с.

лонізації Півдня й південного Сходу у зв'язку з татарською навалою. «Кримський півострів – центр Кримського ханства». Татари вели кочовий спосіб життя, і лише взимку частина з них поверталася в селища. Осілими вони стали у другій половині XVII ст. [26, арк. 8–9,13]. Питання стосовно колонізації згаданих територій дискусійне, тому він зазначив, що Максимович, Антонович, Багалій, Грушевський спростували думку російських учених щодо запустіння Південної Русі. Не було такого, за винятком ущент спустошеного Переяславського князівства. Вчений звернув увагу на розбіжності серед істориків в оцінках становища південної частини Лівобережжя. Зокрема, на думку Стороженка, від татар населення тікало, а потім поверталось й ніколи не зникало на Переяславщині. Вчений схарактеризував історіографію колонізації (Лазаревський, Владимирський-Буданов, Яблонівський, Стороженко, Падалка, Грушевський, Барвінський та ін.), зазначивши, що вона ще не вичерпала проблему. Отож потрібно додавати архівні джерела Речі Посполитої та Московської держави. Нерідко він висловлював солідарність з позицією М. Грушевського [26, арк. 41, 42, 43].

Варта уваги методика викладання В. Данилевича, відображена в «Курсе русских древностей», прочитаному у весняному півріччі 1907/08 р. слухачкам Вищих Жіночих Курсів. Він асоціював цю дисципліну з доісторичною археологією, чітко визначивши завдання: опис різних старожитностей та умов їх знайдення; з'ясування зовнішньої культури на основі речових пам'яток. Крім теоретичного матеріалу, слухачки набуватимуть практичних навичок: де і як робити пошуки, як зберігати знайдені речі, описувати, класифікувати, розташовувати в музеях і приватних колекціях тощо. Наприкінці матеріалу 23 лекцій подано практичні поради щодо засобів для проведення та безпосередньої методики археологічних розкопок, використання інвентарю, пакування виявлених артефактів [27, с. 185–187]. З точки зору педагогіки, викладач цілком слушно розпочав лекції із з'ясування термінології. За визначенням В. Данилевича, доісторична археологія вивчає не лише давності первісної людини, а й залишки старовини, що стосуються волостного (великокнязівського), тобто київського, періоду. Отож вона є наукою *«про культуру людини тих часів, про які не збереглося ніде ніяких відомостей, або*

відомості ці мало чисельні, невизначені та збіднені за змістом» [27, с. 5]. Обґрунтовуючи важливість доісторичної археології для вивчення історії, Василь Юхимович зазначав, що без неї багато питань культури, побуту тощо залишалися б не з'ясованими. Зацікавлюючи слухачок, лектор назвав науки, які поряд з археологією сприяють вивченню найдавнішої культури людства взагалі: геологія, антропологія, порівняльна етнографія, лінгвістика, палеонтологія. З методичного боку така розповідь сприяла мотивації слухачок до навчання. Переходячи до конкретики, В. Данилевич схарактеризував суть типологічного методу історичного дослідження: можливість точніше датувати певну річ, час і територію її появи, визначити культурні впливи. Викладач закликав уважно ставитися до використання статистичного методу, оскільки відповідні дані щодо давніх пам'яток неповні. Він ілюструє свою розповідь прикладами застосування цих методів та наслідків, що призводили до помилкових висновків. Василь Юхимович також схарактеризував методи порівняння, лінгвістичного аналізу та ін. Вищенаведений виклад методичних зауваг є виправданим, адже в 1908 р. даний лекційний курс в авторизованому записі був опублікований з ініціативи слухачок і вважався одним з перших посібників з археології в Росії. А в 1913 р. студенти університету і курсистки ВЖК власним коштом видали «Пособие к курсу русских древностей, редактированное В. К.» [28]. У лекціях з курсу «Історія Малоросії», читаних в університеті та на Вищих Жіночих Курсах (весняний семестр 1909/10 академічного року), наголошувалося на необхідності уважного вивчення джерел, зокрема козацьких літописів С. Величка, Самовидця тощо. Зацікавленість ними пов'язана з козацькими війнами, особливо часів Б. Хмельницького та його наступників. Їхня особливість полягала в тому, що відбувалося наростання козацького руху, поширення освіти, яка дійшла до південних шкіл, функціонування Київської академії *ets.* Стислою характеристикою літописів підкреслювалася важливість їх використання в історичних дослідженнях. Так само зазначені документи різного походження, як то Литовська метрика до 1569 р., архіви канцелярій, Архів Малоросійської колегії в Чернігові та Харкові, Приказ Малої Росії, Приказ Великої Росії тощо [29, арк. 4, 8–9зв].

Стислий огляд деяких лекційних матеріалів В. Данилевича засвідчує їхній високий науковий рівень. Учений застосовував комплексний підхід до вивчення історичних подій, що корелюється з методологічними засадами школи В. Антоновича. Для кожного слухача його лекції були основним джерелом формування історичної свідомості й національної пам'яті. Звісно, сприйняття було неоднаковим. Приміром, його вихованка з ВЖК Н. Меньшова (у шлюбі Полонська-Василенко) якось неохвально відгукнулася про викладача. Можливо мався на увазі зовнішній аспект – невиразність мови, повільність, але не зміст матеріалу, підготовленого професіоналом. Власні враження про педагогічні та наукові здібності В. Данилевича висловлював у спогадах студент Б. Крупницький, який відвідував його семінари. За його спогадами, в 1913 р. доцент Данилевич очолював «пустуючу кафедру російської історії (їх було дві) в Києві». «Він належав до тих вельми рідких професорів Університету, що співпрацювали з київськими українськими науковими колами». Саме на семінарах під час аналізу текстів новгородських грамот Данилевич виявив якості дуже поважного, ґрунтовного, критичного, ба навіть педантичного підходу до джерела». Він занадто заглиблювався у дрібниці, що перешкоджало створенню загального образу досліджуваного явища. Він радше був археологом, аніж істориком [30, с. 273–275]. І це насправді відповідає дійсності. Його роль у розвитку археології недооцінена, отже потребує спеціального дослідження.

У ті часи ситуація в університеті виявилася нестабільною: стосунки між викладачами були не простими і не прозорими через ідеологічні уподобання, українофільські або русофобські погляди, особисті проблеми тощо. Вона ускладнилася, а для В. Данилевича стала навіть випробуванням «на виживання» в 1913 р. через дисертацію Є. Сташевського, на яку Василь Юхимович дав критичний відгук, звинувативши здобувача у плагіаті. Ця скандальна історія, що отримала назву «Справа Сташевського», висвітлила наукову непорядність здобувача. Професор С. Платонов у листі до професора М. Бубнова (16 жовтня 1913 р.) писав про книгу Сташевського: вона «бойкая, развязная и самоуверенная, <...> с начала и до конца книги – на ней печать какой-то бесшабашности – в оценке ученых мнений и материалов, в решительности

444 учених суджень, в обращенні с документами. В довершение всего – цитаты часто **фальшивы**, так что их нельзя ни одной принять без проверки; иные производят впечатление **подлога**. Идейная сторона книги больше эффектна, чем основательна, а мысль о роли Филарета не нова» [30, с. 176]. Насправді виявився факт викрадення дисертантом 319 сторінок історичних документів з Московського архіву Міністерства Юстиції та Головного Архіву Міністерства Іноземних Справ у Москві. Незважаючи на колізію, дисертація була захищена, а в 1915 р. Є. Сташевського обрано екстраординарним професором кафедри російської історії [31, с. 220].

Отже, 1915 р. він суттєву корективу до науково-педагогічної біографії на той час відомого вченого В. Данилевича, який не вважав для себе можливим залишатись у цьому колективі, – він звільнився з університету св. Володимира, прийнявши пропозицію Варшавського університету обійняти посаду приват-доцента і старшого асистента. Хоча це нижча посада, проте відкривалася перспектива отримати професорське звання і можливо заробити кошти для друку історії Слобожанщини [8, с. 165]. Проте Перша світова війна і наближення фронту до Варшави змусили його разом з університетом евакуюватися до Ростова-на-Дону, де він став яскравою політичною фігурою, очоливши Ростово-Нахічеванський відділ Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Тієї пори в регіоні ускладнилася суспільно-політична ситуація, спричинена революційними подіями 1917 р. в Російській імперії. Вони сколихнули місцеву українську громадськість, яка поповнилася біженцями з українських губерній та Галичини, а також військовими полоненими-українцями, що перебували у складі Австрійської армії. Крім громадських справ, Василь Юхимович здійснював спробу створити окремий український полк імені гетьмана Дорошенка [32]. До того ж, він продовжував викладацьку діяльність, про що свідчать конспекти лекцій, датовані 1917 р.

Революційні події 1917–1921 рр. стали переломними в історії України, в т. ч. в особистій долі В. Данилевича. Навесні 1918 р. Василь Юхимович повернувся на батьківщину, долучившись до процесу створення Академії наук і перетворень у сфері вищої освіти. Його запросили на

кафедру російської (московської – так тоді її називали) історії та надали звання професора в Українському державному університеті, де він також займався впорядкуванням «Музею старожитностей», залучивши до цього студентів. Вісімнадцятирічне (1918–1936) перебування в Києві співпало зі складним державотворчим процесом і було насичене напруженою науково-педагогічною працею, що відбивалося на стані його здоров'я. Необхідно також враховувати неоднозначну ідеологічну ситуацію, яка накладала відбиток на суспільно-політичні настрої в молодій державі та науковому середовищі, нерідко викликаючи протистояння в колективі, а з боку влади – переслідування «інакомислячих».

Із заснуванням Академії наук (її назви: 1918–1921 – Українська академія наук; 1921–1936 – Всеукраїнська академія наук; 1936–1991 – Академія наук УРСР; 1991–1993 – Академія наук України; 1994 – до теперішнього часу – Національна академія наук України) Д. Багалій, як і раніше, відігравав не останню роль у науковій долі В. Данилевича. За його підтримки Василя Юхимовича було обрано керівничим справами Археологічної комісії ВУАН та планувалося видання «Матеріалів соціально-політичного побуту Слобідської України в XVII–XVIII ст.» у 2-х томах (яке, на жаль, не здійснилося з невідомих причин)¹⁰ [4, с. 164]. Початковий період становлення Академії характеризувався пошуками організаційних форм діяльності (утворення Комісій, Комітетів, Секцій), забезпеченням ефективності наукової роботи, залученням та перестановкою кадрів тощо. Професор В. Данилевич очолив Археологічний комітет, одним з актуальних завдань якого була реорганізація Київського археологічного інституту, де передбачалася підготовка професійних дослідників доісторичного періоду. На жаль, не було створено програму діяльності і засідання не відбувалися. Василь Юхимович відмовився очолювати Комітет (січень 1921 р.), натомість був затверджений новий склад, який поступово розширювався, включаючи штатних і позаштатних працівників. До нього долучили В. Данилевича, М. Макаренка, Д. Щербаківського,

¹⁰ Невелика частка з них опублікована В. Маслійчуком у ж. «Київська старовина». 2004. № 1. С. 163–168. Ці унікальні матеріали чекають на фахове опрацювання й видання, які значно розширюватимуть джерельну базу досліджень сучасними вченими, адже тепер багато чого не доступне.

П. Курінного та ін. Напередодні скасування Комітету (1933) його дійсними членами були В. Барвінок, М. Болтенко, А. Добровольський, В. Данилевич, В. Козловська, А. Кримський та ін. [33, с. 96–98].

Науково-організаційну роботу в Академії В. Данилевич суміщав із викладацькою та науковою, результатом якої була монографія про археологічне минуле Київщини. У ній автор зауважив, що за царського режиму розвиток археології в Україні гальмувався через постійну нестачу фінансів, централізацію архівної справи в Петербурзі. У процесі вивчення артефактів, отриманих під час польових розкопок, учений зробив висновок, що людність на цій території з'явилася за доби раннього палеоліту. Щодо знайдених речових пам'яток, зокрема пряслиць, він не поділяв думку М. Біляшівського про їхнє датування великокнязівським періодом, дотримуючись позиції В. Антоновича, що вони виготовлялися ще за неолітичної доби. Український народний орнамент на посуді В. Данилевич помітив також у неолітичній добі. Археолог простежує тяглість у виробленні череп'яного посуду, переважно горщиків, від неоліту-енеоліту до бронзової культури. На його думку, «Західна Україна за часів неоліту вже була залюднена пращурами сучасного українського народу. Тому неолітична культура Київщини й решти Західної України може бути визнана за українську» [34, с. 27–28, 48]. Не занурюючись у сферу археології, згадаємо відому всім українцям Золоту Брамму. В. Данилевич вів полеміку з росіянами стосовно віднесення її до візантійського стилю. Вчений зауважив, що «давні українці не підхиляли цілком тим візантійським впливам і переробляли часто-густо візантійські зразки на свій штиб» [34, с. 119–120]. Він радше пов'язував Київську Золоту Брамму з романським стилем, нагадуючи близькі стосунки Ярослава I із Західною Європою, зокрема Францією, де є в наявності аналогії з київською будовою. Вважаємо це конкретним маркером наукової принциповості й фахової обізнаності українського вченого з даного питання. Його книга видана в 1925 р. накладом у 3 тис. примірників. На авантитулі зазначено: Дозволяється випустити в світ. Неодмінний секретар Академії, акад. Аг. Кримський.

Постреволюційний період позначився докорінними змінами не лише в економіці, а й у медичній, культурній, освітній та науковій сферах. Від-

бувалися пошуки організаційних форм, структури, методики підготовки кваліфікованих кадрів. На базі окремих університетських факультетів, Вищих Жіночих Курсів, учительських інститутів у 1920–1921 рр. в Одесі, Харкові, Катеринославі, Полтаві, Херсоні, Чернігові тощо створювались Інститути народної освіти (ІНО). У Києві такий почав функціонувати в 1920 р. на базі зачиненого університету св. Володимира як Вищий інститут народної освіти імені М. П. Драгоманова. У 1926 р. його перейменовано на Київський інститут народної освіти (КІНО)¹¹. У ньому продовжували працювати М. Василенко, Ол. Грушевський, А. Лобода, С. Маслов, В. Данилевич та ін. У тій порі практикувалося також об'єднання/роз'єднання, передача експонатів одних музеїв, кабінетів іншим. У КІНО, де експонати Кабінету мистецтва слугували наочними ілюстраціями в навчальному процесі, бракувало спеціальних приміщень для культурно-освітньої роботи. Через те згаданий Кабінет колишнього університету, розташований в університетській церкві, ліквідували з метою вивільнення приміщення для клубу. Внаслідок цього зазнали пошкоджень цінні експонати. Не кращим виявилось становище Археологічного музею Київського ІНО, яким завідував В. Данилевич. У 1925 р. він мав давати пояснення на засіданні Правління Інституту щодо листа з ВУАН про незадовільне керування адміністрації закладу згаданою навчально-допоміжною установою [35, с. 271]. Пізніше матеріали Археологічного музею КІНО передали музею м. Києва та Українському археологічному музею, у створенні якого активну участь брала В. Козловська (1928). Однак виконану роботу було кваліфіковано ідеологічно не витриманою. І вже в 1933 р. В. Козловську та інших відомих археологів вивели зі складу Секції історії матеріальної культури (СІМК) «у процесі боротьби за класово-ідеологічну витриманість» [36, с. 27].

Важливою організаційною та науковою подією тих років було заснування Науково-дослідної кафедри історії України (НДКІУ) на чолі з М. Грушевським. На її першому засіданні (31 травня 1924 р.) були присутніми академіки М. Грушевський та П. Тутківський, професори О. Гермайзе, Ол. Грушевський, В. Данилевич, В. Щербина і молоді дослідники

¹¹ У 1930 р. КІНО розформовано, на основі чого засновано низку інших інститутів, а в 1933 р. – Київський державний університет.

О. Баранович, С. Глушко та ін. [6, с. 49]. На цьому засіданні розглянуто проект організації кафедри та занять з аспірантами. На зборах 6 червня розподілялися співробітники за секціями (групами), зокрема П. Тутківський і В. Данилевич мали працювати з 2-ю групою (історія матеріальної культури). У жовтні 1924 р. затверджувалася структура і склад кафедри, в т.ч. її дійсними членами стали В. Данилевич та В. Щербина [6, с. 49, 53, 57]. Восени 1926 р. кафедра рекомендувала аспіранта Олексія Барановича перевести на посаду наукового співробітника. Поряд з відгуками М. та Ол. Грушевських, В. Щербини, П. Клименка є відгук В. Данилевича, де зазначено цілковите вміння О. Барановича працювати над джерелами, аналізувати різноманітні наукові погляди та володіння методикою наукової роботи [37, с. 110]. Колектив учених НДКІУ мав генетичний зв'язок з документальною школою Антоновича, який не лише підготував учнів, котрі стали відомими вченими, а й таких, що сформували свої наукові школи як М. Грушевський (львівська та київська історичні школи). М. Грушевський об'єднував не всіх науковців у суто своїй школі, а «згуртовував представників різних шкіл», створюючи для них єдиний координаційний центр у системі ВУАН. Базою цієї школи слугувала НДКІУ, яка готувала наукові кадри через аспірантуру, де лекції з археології України читав та проводив семінарські заняття з «матеріальної культури і техніки передісторичної й історичної доби» В. Данилевич [38, с. 273]. Він також викладав у КІНО історію Московщини. В одній з лекцій професор зазначав, що за періодизацією історії Росії В. М. Татищева до загальної історії Московщини зараховані історія України та Білорусії. «Академік Грушевський добре освітив вади тієї схеми у своїй розвідці “Звичайні схеми руської історії”. Але більшість російських фахівців не звернула жодної уваги на його заперечення». Лише Покровський в «Очерке истории русской культуры» дав іншу періодизацію, хоч і вона не є досконалою [39, арк. 3–3зв.]. Розповідаючи про татарську навалу, Василь Юхимович зазначив, що загарбники йшли через Московщину та Україну до Європи. Але вони не оселилися на Московщині, обмежившись переписом людності, що було справді новиною, й накладенням данини, яку збирали баскаки через місцеву владу. В Московщині й надалі розвивалась удільна система. Професор заперечував тезу

про зруйнування міст татарами. Вони лише знесли міські фортифікаційні споруди та не змінили нічого в соціальній сфері [39, арк. 14].

На межі 20–30-х років ХХ ст. в умовах тоталітарного режиму історики все більше відчували ідеологічний тиск. Восени 1929 р. В. Данилевич за станом здоров'я (серцева хвороба, за давнього туберкульозу) просив звільнити його з роботи на НДКІУ, але продовжував викладати в КІНО та після його реорганізації – в Київському педагогічному інституті професійної освіти. Вже будучи на пенсії (з 1931 р.), він ще працював в Археографічній комісії ВУАН, у Київському державному університеті, викладав в Інституті червоної професури історію СРСР, історичну географію, спецкурс з історії Білорусії. У лютому-березні 1936 р. Василю Юхимовичу університет надав наукове відрядження до Москви та Ленінграда для вивчення досвіду роботи російської вищої школи [2, с. 192]. Це був останній рік його земного життя. В наявній літературі зазначаються різні дати його смерті: 10.10.1936 р.; 10.11.1936 р.; 15.11.1936 р., але ніде не вказано джерело такої інформації. Та ось читаємо некролог його учениці, однієї з перших українських жінок-археологинь В. Козловської, в ж. «Советская археология», 1937, № 4, с. 313: «16 ноября 1936 г. в г. Киеве скоропостижно скончался профессор Киевского университета и Института красной профессуры историк и археолог В. Е. Данилевич». Похований Василь Юхимович у Києві на Лук'янівському кладовищі, де на пам'ятнику закарбована дата смерті 15.11.1936 р. Узагальнюючи опис життєдіяльності В. Данилевича, доходимо висновку: його науково-педагогічний, організаторський та практично-археологічний потенціал зумовлений природним талантом, високим рівнем освіти і науковою одержимістю.

Наукова новизна. На основі комплексного використання різноманітних джерел (історіографічні дослідження, персональні наукові праці, автобіографічні відомості, листування, лекційні матеріали, що зберігаються в ІР НБУВ) відтворено наукову біографію В. Данилевича, його відданість методологічним засадам київської історичної школи В. Антоновича. Показана фахова обізнаність, принциповість ученого у власних наукових поглядах, висвітлена маловідома сторінка біографії 1915–1917 рр. та ідеологічні уподобання, викладацька діяльність, участь у науково-організаційних процесах Всеукраїнської академії наук.

Висновки. Ім'я професора Данилевича періодично привертало увагу дослідників. Проте узагальнюючого нарису про нього бракує, хоча потреба у цьому очевидна, оскільки він є особистістю, яка всупереч несприятливим обставинам віддавала себе улюбленим заняттям до останнього подиху. Від античних часів перманентно інтерес до історико-біографічних досліджень змінювався, але стабільно зацікавленість триває від XIX ст. до теперішнього часу з певними видозмінами в підходах. Учені-суспільствознавці розглядають особистість у контексті конкретної доби, що так чи інакше впливала на неї. З іншого боку, дослідник працює у своєму просторі та часі, відчуваючи залежність від них. Розв'язання даної діалектичної суперечності можливе за умови суворого дотримання методологічних принципів наукового пізнання. Історична біографія передбачає опис життя людини в усій його повноті. У пропонуваній статті увага зосереджена на інтелектуальній складовій життєдіяльності В. Данилевича. Вона засвідчує його наукову одержимість, що виявилась у глибокій зацікавленості різними питаннями історії, археології, музеєзнавства, нумізматики. Його праці з історії давньої Русі, зокрема Полоцької землі, з археології Київщини і Слобожанщини заклали підґрунтя для поглиблення історичного знання про минуле. Його «Курс русских древностей», виданий слухачками Вищих Жіночих Курсів, вважався одним з перших підручників з археології. Проаналізовані ним архівні документи у сховищах Москви з історії Слобожанщини, утворення та управління козацькими полками, про взаємостосунки мешканців, їхнє ставлення до центральної та місцевої влади розширюють документальну базу для дослідження цього періоду історії України. Як представник історичної школи В. Антоновича, вчений і педагог В. Данилевич великої уваги надавав питанням методології та методики наукового пізнання і викладання. Серед них принцип історизму та документального забезпечення наукового дослідження, термінологічної визначеності; методи порівняння, типології, статистичного та лінгвістичного аналізу тощо, які не знівельовані часом і тепер застосовуються фахівцями у відповідних галузях соціогуманітаристики поряд з новаціями, зумовленими науково-технічним прогресом. На початку XX ст. на тлі тогочасних суспільно-політичних подій він виявив при-

хильність до соціал-демократичної ідеології, а у 20–30-х роках брав активну участь у розбудові радянської системи науки й освіти в Україні. Лише перерахунок посад, комісій, комітетів, членами яких він був, засвідчує його відданість професії, високу працездатність і визнання наукового авторитету в наукових колах: член Київського товариства старожитностей і мистецтв, Київського товариства охорони пам'ятників старовини та мистецтва, Українського наукового товариства в Києві, Харківського історико-філологічного товариства, Історичного товариства Нестора-літописця, Імператорського Московського археологічного товариства, Комітету для заснування Всенародної бібліотеки України, Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України, Постійної комісії для складання словника живої української мови, Постійної комісії для складання історично-географічного словника української мови, керівничий над працями і член Археографічної комісії тощо. Відзначенням 150-ї річниці від дня народження професора В. Данилевича віддаємо данину його широкій науковій ерудиції, завдячуємо за наукові праці та збережені рукописи, які є важливим джерелом для подальших наукових пошуків. Подібні дослідження збагачують суспільство інтелектуально й персоніфікують історію.

Список використаних джерел

1. Гомоляко А. О. Науково-педагогічна діяльність Василя Данилевича : монографія. Ніжин : ТОВ «Видавництво “Аспект-Поліграф”», 2013. 164 с.
2. Михальченко С. И. Киевская школа в российской историографии (В. Б. Антонович, М. В. Довнар-Запольский и их ученики). Москва : Прометей-Брянск : Изд-во БГПУ, 1997. 228 с.
3. Кіян О. Володимир Антонович: історик й організатор «Київської історичної школи». Київ, 2005. 492 с.
4. Маслійчук В. В. Ю. Данилевич та історія Слобідської України // Київська старовина. 2004. № 1. С. 163–168.
5. Маслійчук В. Л. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України XVII–XIX ст. Харків : Харк. приват. музей міської садиби, 2007. 400 с.
6. Юркова О. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924–1930 рр.). Київ : Ін-т історії України, 1999. 433 с.

7. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право. Київ : Вид-во «Українознавство», 1996. 254 с.
8. Девільє М. А. Рукописний фонд історика та археолога Василя Юхимовича Данилевича як джерело дослідження творчого та життєвого шляху вченого // Рукописна та книжкова спадщина України. Вип. 8. 2003. С. 150–174.
9. Данилевич В. Е. [Рец.]. И. Филевич. История древней Руси. Т. I. Территория и население. Варшава, 1896. 383 с. // Киевская старина. Т. LIV. 1896. С. 70–79.
10. Н. М. [Рец.]. И. Филевич. История древней Руси. Т. I. Территория и население. Варшава, 1896. 383 с. // Киевская старина. Т. LIV. 1896. С. 80–93.
11. По поводу отзывов Д. И. Иловайского (Р. Арх., 1896, X), В. Е. Данилевича и Н. М. (Киевская старина. 1896, IX), Р. Мысли, 1896, VII и Нов. Слова, 1896, X. Об истории древней Руси. Т. I-й И. Филевича. Варшава, 1896. 28 с.
12. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. III. № 48709.
13. ІР НБУВ. Ф. III. № 48102.
14. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905). I. История факультета. II. Биографический словарь профессоров и преподавателей / под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. Репринт. издание. Харьков: Изд-во САГА, 2007. 45, 168, 390, XII с., 15 с., портр., 46 с.
15. ІР НБУВ. Ф. XXIX. № 328.
16. Там само. Ф. III. № 48700.
17. Данилевич В. Отчет о командировке в Москву летом 1905 года для занятий в архивах // Отдельные оттиски из «Записок Императорского Харьковского университета» за 1906 г.
18. Данилевич В. Е. Время образования Слободских черкасских полков // Сборник статей, посвященных Василию Осиповичу Ключевскому его учениками, друзьями и почитателями ко дню тридцатилетия его профессорской деятельности в Московском университете (5 декабря 1879 – 5 декабря 1909 года). Москва, 1909. 828 с. С. 632–639.
19. ІР НБУВ. Ф. XXIX. № 8–10.
20. Там само. № 932.

21. Данилевич В. Е. Донецкое и Хорошевское городища. Харьков, 1902. 3 с.
22. Данилевич В. Е. Донецкое городище и город Донец. Киев, 1905. 15 с.
23. Историческая наука в Харьковском университете (К 185-летию ХГУ // Вестник Харьковского университета. 357'91. Вып. 24. 135 с.
24. Данилевич В. Е. К биографии В. Н. Каразина. Отзыв о книге Н. Тихого «В. Н. Каразин. Его жизнь и общественная деятельность». Харьков, 1907. 20 с.
25. IP НБУВ. Ф. XXIX. № 932.
26. Там само.
27. Данилевич В. Е. Курс русских древностей. Лекции, читанныя на Высших Женских Курсах в весеннем полугодии 1907/8 г. Киев : Издание слушательниц, 1908. 187 с.
28. Данилевич В. Е. Пособие к курсу русских древностей, редактированное В. К. Издание студентов университета Св. Владимира и слушательниц В. Ж. Курсов. Киев, 1913. 180 с.+8 л.
29. IP НБУВ. Ф. XXIX. № 110.
30. Alma Mater: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920. Матеріали, документи, спогади / упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський : у 3 кн. Київ : Прайм, 2000. Кн. I: Університет св. Володимира між двома революціями. Київ : Прайм, 2000. 697 с.
31. Стельмах С. Исторична наука в Україні епохи класичного історизму (XIX – початок XX століття). Київ : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2005. 378 с.
32. С. А. Плева. В. Е. Данилевич в Ростове-на-Дону. URL: ukr-don.jimdo.free.com/статті/василий-данилевич-в-ростове/
33. Курінний П. Історія археологічного знання про Україну. Полтава, 1994. 140 с. Репринтне перевидання праці 1970 р. Мюнхен.
34. Данилевич В. Археологічна минувшина Київщини. Київ, 1925. 157 с.
35. Верба І. В., Вербовий О. В., Горбань Т. Ю. [та ін.]. Історія Київського університету : монографія. Київ : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2014. 895 с.
36. Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014. Київ : ВД «АДЕФ-Україна», 2015. 668 с.
37. Білокінь С. І. Київська школа акад. М. С. Грушевського // Український історичний журнал. 1996. № 5. С. 106–131.

38. Верба І., Юркова О. Київська історична школа М. С. Грушевського: організаційно-технічні моменти // Український історик. Журнал Українського історичного товариства. Т. XXXIII VOL / Михайло Грушевський: студії і матеріали. З нагоди 130-річчя від дня народження. 1866–1996. Ювілейне видання. Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен, 1996. 475 с. С. 268–284.
39. ІР НБУВ. Ф. XXIX. № 89.

Nadiya Shyp,

*Doctor of Historical Sciences (Dr. habil. in History), Professor,
Head Scientist of Department of Fonds of Manuscript Heritage*

of Institute of Manuscript,

Vernadskyi National Library of Ukraine

(Kiev, Ukraine)

ORCID 0000-0002-1309-1509

e-mail: nadia.shyp@gmail.com

Scientific obsession of historian Vasyl Danylevych (1872–1936).

To 150th anniversary of his birth

The goal of the research: in line with the Ukrainian historiographical tradition to restore the name of historian, archaeologist, numismatist, museologist Vasyl Danylevych, whose 150th birthday is celebrated in 2022. He is positioned with the Kyiv Historical School of Volodymyr Antonovych. In this regard, the task is to recreate the life, scientific and pedagogical path of the Ukrainian scientist, who lived and worked in a difficult period of national history, which forced to develop his own ideological vector in relation to contemporary social events. **Methodology.** The research is based on general philosophical methodological principles and methods: objectivity in the selection, analysis and interpretation of facts, a comprehensive approach to the problem, including biographical data, taking into account the socio-political atmosphere and the general state of science, including methodology of history, the logic of the presentation of the material. **Scientific novelty.** On the basis of historiographical research, published works and manuscripts of V. Danylevych, stored in the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, his devotion to the scientific principles of Kyiv historical school of Antonovych, main scientific results, methods of teaching history, historical geography and archeology, archaeological research, participation in scientific organizational processes of the All-Ukrainian Academy of Sciences are shown. **Conclusions.** The forma-

tion of the future scientist took place at the Kyiv University of St. Volodymyr under the guidance of Professor Volodymyr Antonovych, who directed the pupils to study the regional history and archeology of Ukraine. After graduating, life's vicissitudes, the search for a suitable job hampered the preparation and obtain of master's degree. Revolutionary events of the early 20th century in Russia contributed to the formation of social-democratic views of V. Danylevych. After the establishment of Soviet power in Ukraine, he worked fruitfully in the development of science and education in the Ukrainian Soviet Socialist Republic.

Key words: Antonovych, Danylevych, historical school, archeology, methodology, scientific and pedagogical activity, All-Ukrainian Academy of Sciences.

*Стаття підготовлена 22 березня 2022 року;
подана до друку 7 червня 2022 року.*